

A GÂNDI FENOMENUL AUSCHWITZ. O ISTORIE A FILOSOFIEI ÎN SECOLUL AL XX-LEA SCRISĂ DE CHRISTIAN DELACAMPAGNE

RETHINKING THE AUSCHWITZ PHENOMENON. A HISTORY OF 20TH CENTURY PHILOSOPHY WRITTEN BY CHRISTIAN DELACAMPAGNE

Andreea Bîrzu*

Abstract

A History of Philosophy in the Twentieth Century written by Christian Delacampagne is not an ordinary history of philosophy. Its novelty lies not only in the fact that it locates the great philosophers of the twentieth century within the tragic events of our century, but, it is the first history of philosophy that points out the effects on and the responses of different philosophers to the Holocaust.

Keywords: Auschwitz, Holocaust, history of 20th century philosophy.

În această lucrare mi-am propus să prezint capitolul al III-lea – *A gândi fenomenul Auschwitz* al lucrării lui Christian Delacampagne, *O istorie a filosofiei în secolul al XX-lea*, capitol dedicat analizării fenomenului Auschwitz și a unicității Holocaustului în istoria umanității.

Istoria filosofiei în secolul al XX-lea a lui Christian Delacampagne mi-a atras atenția deoarece aceasta nu este o istorie obișnuită a filosofiei. Noutatea ei nu se află atât în faptul că ea prezintă locul și rolul celor mai importanți filosofi ai secolului al XX-lea în cadrul evenimentelor tragice ale acestui secol, cât, mai ales, în acela că ea este prima istorie a filosofiei care scoate în evidență efectele pe care Holocaustul le-a avut asupra diferiților gânditori ai epocii respective, cât și răspunsurile lor referitoare la ceea ce a însemnat acest fenomen pentru istorie. Cu alte cuvinte, autorul prezintă modul în care fenomenul Auschwitz, ca simbol al Holocaustului, al politicii național-socialiste a Germaniei anilor 1939-1945, numită mai nou, politica distrugerii, s-a oglindit în gândirea câtorva personalități filosofice ale secolului al XX-lea, maniera în care aceste personalități s-au raportat la acest fenomen devenind un criteriu moral de a judeca viața și activitatea acestora.

A gândi „fenomenul Auschwitz” înseamnă de fapt a reflecta asupra și a răspunde întrebării: Cum a fost posibil să se producă un astfel de fenomen? Cum a fost posibil ca el să se producă în centrul Europei începutului secolului al XX-lea, într-una dintre cele mai civilizate țări ale lumii la acea vreme – Germania?

Alături de această întrebare fundamentală se regăsesc o serie de întrebări deosebit de importante precum: În ce măsură i-a afectat triumful lui Hitler pe

* Muzeograf, Secția Relații Publice, Muzeul Național de Istorie a României.

filosofii germani de origine evreiască? Care este geneza Holocaustului? Cum a fost posibil ca rațiunea să fie pusă în slujba săvârșirii acestui genocid? Care sunt dimensiunile reale ale Holocaustului și cui revine, respectiv asupra cui se redistribuie culpa privind poate cel mai terifiant episod din istoria secolului al XX-lea?

Toate aceste întrebări, precum și cele care decurg din ele își vor găsi răspunsul pe parcursul celor patru subcapitole: *Exilul*, *Opțiunea lui Heidegger*, *Primele anchete* și *Instrumentarea procesului*, care alcătuiesc coloana vertebrală a acestui capitol.

Astfel, în primul subcapitol – *Exilul* – sunt prezentate consecințele pe care le-a avut asupra filosofilor germani de origine evreiască venirea la putere a lui Hitler. Printre acestea se numără destituirea din funcțiile pe care le dețineau în cadrul statului german și exilul, mulți dintre ei refugiindu-se în Statele Unite ale Americii.

În pofida exigențelor sale, a dificultăților materiale și a sfâșierilor morale, exilul va fi pentru cei mai mulți dintre acești persecutați sinonim cu supraviețuirea.

Ca un rezultat al exilului se va înființa la Frankfurt *Institutul de Cercetări Sociale*, punctul de plecare a ceea ce devine mai apoi Școala de la Frankfurt.

Însă, cea mai teribilă dintre consecințe a fost exterminarea celor care nu au reușit să plece la timp. Walter Benjamin, care va alege să se sinucidă pentru a nu sfârși într-unul dintre lagărele de concentrație naziste a fost doar una dintre victime.

Trebuie remarcat faptul că filosofii germani de origine evreiască nu vor alege exilul decât în momentul în care vor fi literalmente constrânși de venirea lui Hitler la putere.

În acest context, se pune o întrebare importantă: cum să interpretăm faptul că nici un intelectual evreu de renume nu s-a gândit serios să părăsească Germania înainte de 1933? Dovedește acest lucru, oare, o stare de spirit mai degrabă optimistă sau o greșeală de calcul? Și, mai ales, cum de nici unul dintre ei nu a intuit răul care-i aștepta? Rău care s-a concretizat în realizarea programului lui Hitler de exterminare a evreilor, program anunțat chiar din 1925 în *Mein Kampf*, carte accesibilă tuturor celor interesați.

Opțiunea lui Heidegger în ceea ce privește programul național-socialist al lui Hitler, și nu trebuie să uităm că fundamentul acestui program l-a constituit antisemitismul, a fost problema tratată în cel de-al doilea subcapitol.

În 1933, Heidegger accede la funcția de rector al Universității din Freiburg și în scurt timp devine membru al Partidului Național-Socialist. Este important să subliniem faptul că o astfel de funcție, precum cea de rector al universității, nu era nici neutră, nici pur onorifică. Ea îi oferea titularului ei o reală putere, cerându-i în schimb o totală supunere politică. Iar numirea lui Heidegger este legată direct de tema centrală a programului nazist – eliminarea evreilor. Noua lege a universităților impusă de regimul nazist, pe care renumitul gânditor n-a refuzat s-o aplice, precum n-a refuzat nici să participe la arderea cărților evreiești și marxiste, propunea eliminarea automată a profesorilor cunoscuți ca nearieni. Astfel, numirea

lui Heidegger în funcția de rector coincide cu instaurarea programului de nazificare a Universității din Freiburg.

De asemenea, marele filosof își asumă rolul de filosof propagandist, îndeamnă la vot în favoarea lui Hitler și nu ezită să - și denunțe unul dintre colegi ca făcându-se vinovat de strânse legături cu evreii.

Este interesant de reținut și faptul că Heidegger nu va părăsi partidul și nu-și va renega, în mod oficial, nici una dintre convingerile național-socialiste până în 1945, odată cu înfrângerea naziștilor și încheierea celui de-al Doilea Război Mondial.

O serie de întrebări se desprind pornind de la aceste date și anume: trebuie să considerăm angajarea politică a lui Heidegger ca fiind legată de modul său de gândire sau ca pe o excentricitate în raport cu aceasta din urmă? În numele cărui principiu ar trebui să separăm filosofia de politică? Putem separa filosofia de politică? În ce măsură opțiunile politice se reflectă în opera sa? Și care a fost impactul pe care opera lui Heidegger l-a avut asupra unor importanți gânditori europeni contemporani?

Primele anchete prezentate în subcapitolul al treilea și reprezentate de cele dintâi lucrări scrise pe tema Holocaustului pun problema genezei, a factorilor și a pretextelor care au făcut posibilă apariția acestuia, aducând în discuție o dezbatere dureroasă: există sau nu o specificitate a Holocaustului?

În cadrul acestui subcapitol se recunoaște unicitatea absolută a Holocaustului, unicitate pe care o revelează maniera totodată masivă și metodică, organizată cu raționalitate și cruzime, în care a fost urmărită, începând din 1941, exterminarea evreilor, ca de altfel și aceea strict paralelă și nu mai puțin revoltă-toare a romilor.

„Niciodată un asasinat colectiv n-a fost mai premeditat și dus la capăt cu atâta sânge rece și coerență. De asemenea, nici o acțiune de acest gen nu a beneficiat vreodată de-a lungul istoriei de sprijinul conjugat al științei, tehnicii și a unei birocratii perfect organizate: trei resurse de care național – socialismul a știut să profite din plin și care, între 1941-1943, conduc la proliferarea unor adevărate „uzine ale crimei”, lagărele morții. Pentru că acestea n-ar fi fost posibile fără colaborarea a numeroși tehnicieni, fără producția planificată de gaze toxice în cantități industriale, fără eficiența de care a dat dovadă administrația germană în privința arestării evreilor cât și a trimeriei lor în lagăre”¹.

Mai trebuie să amintim faptul că național-socialismul și nu un alt regim a fost cel care a inventat lagărul de exterminare și că este singurul care l-a făcut să funcționeze la o asemenea scară?, se întreabă Christian Delacampagne².

Pentru a sublinia această unicitate, se insistă asupra diferenței dintre nazism și comunism, dintre lagărele de concentrare, de muncă, construite de URSS

¹ Christian Delacampagne, *O istorie a filosofiei în secolul al XX-lea*, Paris, 1995, p. 160.

² Christian Delacampagne, *op.cit.*, p. 161.

la sfârșitul anilor 1920 și lagărele de exterminare naziste; o diferență de esență, pe care, după cum bine afirmă autorul, am greși dacă am șterge-o pentru că, dacă Hitler i-a asasinat pe toți cei care ajungeau acolo, inclusiv femeile și copii, Stalin se limita la voința de a-i „reeduca”.

Alături de accentuarea acestei specificități a Holocaustului, autorul introduce problema culpabilității. Îi revine aceasta în exclusivitate Germaniei sau este vorba de o culpabilitate colectivă, a întregii lumi occidentale? Dar și a umanității, în general, care este responsabilă de cruzimea Holocaustului?

Cum putem înțelege și explica faptul că nimeni, înainte de Auschwitz, nu și-a putut imagina până unde va merge oroarea, că nici un antinazist n-a putut bănuși că aceasta va surveni în centrul Europei la mijlocul secolului al XX-lea?

Anunțat chiar din 1925 de Hitler în cartea sa, *Mein Kampf*, tradusă în multe limbi de circulație internațională și accesibilă tuturor, programul de „purificare rasială” nu a împiedicat democrațiile occidentale să susțină, timp de mai mulți ani, cel de-al treilea Reich (să ne gândim numai la participarea lor asiduă la Jocurile Olimpice din 1936 sau la atitudinea mult timp ambiguă a lui Churchill), nici Vaticanul sau U.R.S.S.-ul de a încheia tratate cu el. De altfel, amenințarea de distrugere a evreilor apare explicit într-un discurs public pronunțat de Hitler în 1933; decizia „soluției finale” fiind anterioară atacului contra U.R.S.S.-ului. Cu toate acestea, nimeni nu a luat nici o măsură pentru a împiedica acest genocid.

Cum putem interpreta faptul că deși la sfârșitul anului 1942, când nu mai exista nici o îndoială asupra realității genocidului care avea loc în Europa, nu a fost conceput nici un plan de salvare a evreilor? Să nu uităm că în 1944, când bombardamentele aliaților au atins Auschwitz-ul, doar obiectivele industriale au fost vizate, situat la câțiva kilometri, lagărul de exterminare a fost ignorant. Iar Armata Roșie, când a ajuns în imediata apropiere a lagărului, a tergiversat mai multe zile înainte de a-l înconjura.

„În fața amplexării Holocaustului, lumea occidentală a trăit o culpabilitate atât de intensă încât, simțindu-se incapabilă să și-o asume, a început prin a-l respinge în bloc. A ales să refuleze amintirea crimei mai degrabă decât să încerce să-i analizeze cauzele. Și, pentru a se proteja mai bine de eventuala revenire a lucrului refutat, a adoptat, timp de cel puțin un sfert de secol, o strategie bazată pe indiferență. Ceea ce se petrecuse în mod real în lagăre nu era un obiect demn de curiozitate – nici măcar științifică”³.

Astfel, multă vreme Auschwitz-ul a fost un subiect tabu. Marcată mai întâi de o tăcere, filosofia s-a dovedit neputincioasă atunci când a venit vorba despre posibilitatea de a înțelege și explica această crimă împotriva umanității. Si puține la număr au fost încercările de a vorbi despre această culpă.

³ Christian Delacampagne, *op.cit.*, p. 160.

Theodor Adorno a fost în fruntea celor care au crezut că după Auschwitz nu se mai poate face filosofie, nu se mai poate scrie poezie, nu se mai poate gândi rațional. Ceea ce a fost ucis a fost însăși umanitatea omului, iar așa ceva nu poate fi nici înțeles, nici explicat⁴.

Ultimul subcapitol, *Instrumentarea procesului*, se constituie ca un proces al rațiunii înseși sau al „rătăcirii și perversității”⁵ acesteia, cu scopul de a înțelege mai bine și de a evidenția cauzele care de-a lungul timpului au reprezentat fundamentul urii față de evrei.

În acest sens, autorul folosește drept mărturii principalele lucrări care au fost dedicate studierii Holocaustului, printre care se numără cele ale lui Hannah Arendt – *Originile totalitarismului*, Karl Jaspers – *Die Schuldfrage* (Conștiința Culpei) sau Theodor Adorno – *Dialektik der Aufklärung* (Dialectica rațiunii), *Minima Moralia* ori *Dialectica negativă*.

Autorii acestor lucrări nu-și fac însă iluzii în privința succesului lor. Pentru că „a gândi antisemitismul înseamnă, pentru rațiune, să încerce să-și gândească propriile limite.”⁶ Ei sunt conștienți de faptul că antisemitismul nu poate fi explicat nici prin argumente biologice, nici prin rațiuni economice, nici chiar prin rațiuni pur teologice. După părerea lor, „numai o anchetă care s-ar baza pe psihanaliză, pe de-o parte, și, pe de altă parte, pe istoria mutațiilor sociale și culturale suferite de Occident de la sfârșitul lumii antice ne-ar putea permite să înțelegem că ceea ce focalizează ura contra evreilor trebuie căutat în concepția evreiască despre fericire, în valoarea absolută pe care iudaismul o acordă respectării, înțelegese ca scop în sine, a legii cât și în refugiu, detașarea mesianică față de cursul istoriei mondiale, care rezultă din primele două.”⁷ Să fie oare iudaismul ultimul ferment de rezistență spirituală împotriva atotputernicei dominații a „pozitivismului” asupra existenței sociale a oamenilor civilizați?, se întreabă Christian Delacampagne.

În loc de concluzii am să închei cu întrebarea: Cum a putut deveni posibil fenomenul Auschwitz? Și, astăzi, după mai bine de jumătate de secol, putem să-l explicăm?

Bibliografie

Delacampagne Christian, *O istorie a filosofiei în secolul al XX-lea*, Paris, 1995.

⁴ *Ibidem*, p.177.

⁵ *Ibidem*, p. 159.

⁶ *Idem*, p. 173.

⁷ *Ibidem*, p. 174.